

ОГЛЕДИ

Ђорђе БОРОЗАН*

ИСТОРИОГРАФИЈА И ПРОПАГАНДА

Раније и данас историја јужнословенских и других балканских народа и држава у дубоком је нескладу са принципима струке која упорно позива на истинољубивост до које се може доћи ако се, поред свих тешкоћа, ка том циљу, испоштује Тацитово "*Sinae ire et studio*".

Зато што се ово свето начело историчара не остварује, упркос толиким зарицањима посленика наше струке, налазимо разлог да ову тему тестирамо на примјеру схватања историографије у Црној Гори и Србији око питања српства, црногорства и србијанства.

Циљ овако насловљене теме је да на ова питања тражимо одговор нудећи аргументе "за" и "против", са јасном намјером да помогнемо у разјашњавању схватања одређења и увјерења која често не кореспондирају са струком и остају у сфери политике и њеног моћног инструмента - пропаганде.

Дакле, *историографија и пропаганда у односима Србије и Црне Горе* данас су више него раније легитимна тема, не да би заштравали ионако бројне и одавно присутне историографске разлике у мишљењима и схватањима око значајних питања, већ да би поменуте синтагме учинили доступним широј научној и медијској јавности.

Да би избјегли уобичајени метод којим се крене из далеких магленних праменова, увијек инспиративне и загонетне прошлости, послужимо се методом закључивања на основу вишедеценијског проучавања ових феномена. Бројни су, различити и веома опречни судови и схватања у расположивим архивалијама и литератури српске, црногорске и србијанске историографије о питању којим се бави ово предавање.

То богатство интелектуалног рада, међутим, веома пати од идеја, програма, циљева и настојања политичких елита да историографски еснаф подреде задатим циљевима и обавезу га да им служи.

* Аутор је ванредни члан ЦАНУ.

Тако би већ прва констатација ишла у прилог тези да поменуте историографије о овим питањима увелико зависе од моћи и утицаја елита које су, не ријетко, сводиле историчаре на слуге актуелних режима, дајући им често звучно обиљежје "националних радника". Тиме се њихов учинак у стручном и научном смислу, чак и када је био у пуном складу са "занатом историчара", користио у политичке и пропагандне сврхе и циљеве.

Ова, основна, слабост посленика српске, црногорске и србијанске историографије има бумеранг ефекте на свеукупне везе и односе између Србије и Црне Горе у мјери која данас, а још ће више сјутра да захтијева, упорно, стручно, педантно и одговорно упоређивање познатих и нових чињеница и ауторских резултата, како би се пронашли поузданији, неполитички и пропагандом необојени судови за све три историографске синтагме - српску, црногорску и србијанску.

II

Ако у тумачењу рада политичких и научних елита у политици, култури, науци, конфесији и традицији пођемо од премисе да управо оне обликују народну индивидуалност и стварају државе онда, у овом случају, имамо могућност да историјско искуство *српства* као неоствареног државног пројекта, наспрам *црногорства* и *србијанства* као остварених државних програма, посматрамо у свјетлости историографских резултата српске, црногорске и србијанске историографије и пропаганде која је сустапице прати.

Иако их пропаганда прати као усуд она их, управо данас, чини занимљивим за проучавање. Захваљујући њој можемо пратити не само употребу и злоупотребу програмских циљева елита већ и врло важну трансформацију ових појмова у етничком, културном, националном, конвесионалном, територијалном и државном смислу.

Тако ће *српство*, као општа одредница политичке идеје о заједничкој држави свих који се сматрају Србима унутар Османског царства, Хабзбуршке монархије и Млетачке републике, егзистирати и опстајати у схватањима духовних и свјетовних првака који су претежно Србији, а повремено Црној Гори, у питању уједињења, давали "пријемонтску улогу". Управо захваљујући таквим посленицима у креирању политичких, националних, конфесионалних и културних програма, настале су разлике у схватањима србијанске и црногорске елите, прво дворске а затим и осталих, око питања српства као општег националноослободилачког покрета за ослобођење и уједињење.

Од идеје ослободилаштва "подјармљених сународника" током прве половине XIX вијека, када династички кругови и политичке елите

Србије и Црне Горе схватају да се *начелом народности* може поћи ка остваривању националних програма, стигло се до првих заједничких надања и разочарања у 1848/49. и 1866. усљед различитих очекивања. У оба случаја политичко вођство Србије, и поред формулисаног националног програма у варијанти *српства* и *србијанства*, процијенило је да је боље остати на нивоу пропаганде него активног ратовања за које су се здушно залагали Петар II Петровић - Његош, књаз Данило и књаз/краљ Никола.

Потом, за вријеме Источне кризе (1875-1878), када су ратним савезом из јуна 1876. ушле у рат за ослобађање сународника у Османском царству на Балкану, елите Црне Горе и Србије, на ратним искуствима у Херцеговини и сјеверној Албанији, препознале су у овом успјешном ратном прегнућу да стоје једна другој на истом путу до циља - ко ће објединити и династички предводити *српство*.

Ако им је Санстефански мир могао оснажити таква надања, одлуке Берлинског конгреса, упркос потпуном међународном признању и територијалном проширењу Црне Горе и Србије, биле су јасно упозорење да се будуће остваривање њихових посебних и заједничких националних и државних амбиција неће моћи реализовати мимо европских сила.

У независним државама Црној Гори и Србији сва дотадашња добра и лоша искуства добијала су потребна политичка, дипломатска и пропагандна тумачења, усклађивана, од случаја до случаја, са циљевима оне из круга сила чији је утицај могао бити од користи. Како се Београд, након овог Конгреса, везивао за Беч, а Цетиње остало присно окренуто Петрограду, то се у круговима србијанске династичке и политичке елите појачао осјећај и жеља за дјелотворнијом примјеном начела садржаних у поступном остварењу "Начертанија", сузбијањем ратне пропаганде која је у Црној Гори позивала заједничким ратним прегнућем на уједињење и ослобођење свеукупног српства.

За ово заводљиво искушење књаз Никола имао је довољно разлога за опрезност. У ставовима веома утицајног Јована Ристића могла се препознати отровност србијанске пропаганде која ће га пратити за све вријеме Обреновића и Карађорђевића, иако је упорно и абердарски "рвао за српство".

Историја балканских народа и држава не познаје владара који је борећи се и подређујући судбину сопственог народа и државе циљевима ослобађања и уједињења српства, као идеологије ослободитељства, без разлике у конфесионалном погледу, дуже био мета и одстојање гнусне, дворске камариле и послушничке штампе Србије од осамдесетих година XIX вијека до његове смрти 1921. само зато што је његова политичка харизма сметала једнако Обреновићима и Карађорђевићима.

Стога се поставља питање за какво се српство борио и мачем и пером књаз и краљ Никола Петровић када је његова политичка, државничка, династичка и лична судбина позната по трагичном исходу и за династију Петровић и за Црну Гору. Чини ли се логичним закључити, како често у историографским радовима читамо, да је и он, попут бројних владара, жртва сопствених неостварених амбиција. Краљ Никола је, за разлику од таквих, доиста имао успјеха колико ниједан од његових предходника из дома Петровића, јер је све њихове жеље, напоре, одрицања у корист народа и државе спојио и ставио под кров међународно признате и потпуно независне Црне Горе, уређене према моделу европских држава и на спољашњем и на унутрашњем плану.

То што је Црну Гору, не само због ослободитељске већ и због идејне мисли, сматрао водећом у окупљању српства и што је себе видио у улози предводитеља због личног осјећања и престижног значаја династије Петровић, није довољан разлог за бруталну и тако монструозно каналсану пропаганду у којој су вишедеценијским поновљањем његових владарских пропуста, настали стереотипи о злом апсолутистичком владару који продаје Црну Гору Аустро - Угарској, гуши сваку слободну мисао, неуставно влада, не поштује Парламент, па и када жртвује Црну Гору за нападнуту Србију, опет је издајник јер, остављен од свих савезника, нуди цару Фрању Јосифу часни мир за Црну Гору, свјестан њене жртве и пропасти.

А када га, на нелегалан и нелегитиман начин уклоне с власти, униште његову имовину и обескуће Црну Гору, за пропаганду у којој су својим радовима знатно партиципирали србијански и црногорски историчари, он је главни кривац и њему се суди мимо институција и значајних личности заслужних за такав исход народа црногорског и државе.

Управо због тога и много чега што се о њему и Црној Гори, из угла династичких, страначких и пропагандних схватања зна, питање за какво се српство и црногорство борио краљ Никола Петровић - вишеструко је значајно за историчаре неоптерећене политичком и националном пропагандом. Ево како о томе мислим.

Српство краља Николе у ослободилачком прегнућу са културно-језичком националном и традицијском сродношћу мимо конфесионалних разлика, захватало је просторе оновремене Османске и Хабзбуршке империје с предоминантном политичком и војном улогом и утицајем Црне Горе и Србије.

Спознајући политичке намјере идеолога србијанског српства које Србију види као политичког објединитеља српства на начин што би се границе Србије помакле до крајњих простора Македоније, сјеверне Албаније, Босне и Херцеговине, дијела Хрватске и читаве Црне Горе, краљ

Никола је, од половине 80-их година XIX вијека почео афирмисати идеје *црногорства* у националном, територијалном и идејном смислу.

III

Овако симплификован исказ о синтагмама *српство*, *црногорство* и *србијанство*, екстремно испољаваним у позитивном и негативном смислу, у вријеме књаза и краља Николе, повод је да се нешто више каже о историографским схватањима и садржини оваквих, често противурјечно тумачених појмова.

Иначе, поред претходних назначења, српство се политички схвата као вјерско и етничко одређење које појам Срби везује и изједначава са православљем у народносном смислу.

На тај начин се у Српској православној цркви изградио култ њеног оснивача Саве Немањића као "светосавље" које у националном смислу, идеолошки и вјерски, не препознаје Србе католичке и исламске вјере. Тиме их искључује из српског етничког корпуса. Тако "светосавље" постаје темељ националне идеологије унутар православља.

Исто тако интересантно је напоменути зашто се Србија, као матична држава Срба, одриче етнонима Србијанци, иако је то адекватни назив за њено становништво. Јасно је да се тиме жели нагласити улога Србије као државе - матице свих који се осјећају Србима јер се полази од схватања да је црква основни кохезиони и интергративни фактор а држава пуни исказ тога.

За Србе изван Србије не остаје другачије национално исказивање осим Срби, уколико се не везују за политички и државни назив земље у којој живе.

Насупрот томе, Црногорци се етнонимски и национално јасно исказују и везују за Црну Гору у државном и националном смислу. За разлику од већине балканских народа Црна Гора, у стратегији ширења граница ослободилачким ратовима, није новом становништву (Србима, Муслиманима, Албанцима и Хрватима) наметала асимилирање у националном смислу.

Наиме, тиме се владари из династије Петровић нијесу служили као средством јачања националног корпуса иако је, услед малобројности основне популације - Црногораца, било разлога и за јачање црногорског националног осјећања код Брђана и Херцеговаца који су се током XIX вијека сродили са Црном Гором у народносном и државноправном смислу. Од окончања Источне кризе одлуком да се Босна и Херцеговина даје на управу Аустро-Угарској, простор Новопазарског санџака, под војном контролом Беча, постаје непроходни земљоуз између Црне Горе

и Србије. Односи између ових држава биће испуњени суревњивостима између династичких кругова и политичких првака, од чега су главну корист убирали закулисни политичари и војни аналитичари на Балплацу.

Управо на плану поменутих разлика око схватања и коришћења синтагми - српство, црногорско и србијанство за вријеме управе Бењамина Калаја (чија је мајка била Српкиња) Босном и Херцеговином изграђени су механизми одвајања Срба преко Дрине, Саве и Дунава од Србије и Црне Горе.

Признајући њихово осјећање у етничком и националном погледу, у Бечу се с разлогом страховало да ће словенско осјећање Срба, Хрвата и Словенаца са Чесима и Словацима, већ укљученим у дуалистичку монархију (од 1867), довести до тријалистичког преуређења монархије у којој ће доминирати Јужни Словени.

Да би се таква предвиђања сузбила потребна је била пуна контрола над БиХ и Санцаком, уз уклањање било какве националне пропаганде из Црне Горе и Србије према овим запосједнутим територијама, уз истовремено подстицање србијанско-црногорских разлика и планова око даље ослободилачке мисије према сународницима у Старој Србији и Македонији.

Обећањем да ће помоћи напоре Србије у политици на југу, уз стриктно поштовање владе у Београду да се потпуно дистанцира од Босне и Херцеговине, хабзбуршки војнополитички кругови охрабрили су краља Милана да потписивањем Тајне конвенције Србије са Аустро-Угарском, постане арогантан супарник књазу Николи у мјери која није слутила ништа добро будућим односима између Београда и Цетиња.

У таквим околностима удаја Зорке Петровић за принца у егзилу Петра Карађорђевића послужила је, увијек активној србијанској пропаганди, десној и лијевој руци владе у Београду, да ову чињеницу узме за пријетњу дому Обреновића с циљем настојања дома Петровића да преузме водећу улогу у обједињавању српства. Влада Србије управо у то вријеме обнародовала је програм ослобађања јужних крајева Србије са Косовом и Македонијом, при чему је сваку најаву књаза Николе да је Црну Гору увијек спреман увести у рат против Турске у циљу ослобађања *јужног српства* линијом кроз Санцак, преко Метохије, сјеверне Албаније и западне Македоније до Дебра, игнорисала и сматрала преурањеном.

У то вријеме, као реакција на србијанско схватање српства, појавили су се у "Гласу Црногорца" текстови о *Црногорству* као програмском осмишљавању црногорског националног пројекта. Тиме је дат вјетар у једра узајамној кампањи из Београда и са Цетиња око вођства у српству са позиција политичког и државног престижа Србије и Црне Горе.

Како влади Србије за мисију у *Српству* није одговарала грађанска одредница својег становништва - Србијанци, то се она уклања из административне употребе чешћим коришћењем назива Срби. Тиме је дакле јасно зашто Срби а не Србијанци, зашто је "Начертаније" србијански национални програм политички намијењен Србијанцима и Србима изван Србије. У томе је општесрпска компонента синтагме "сви Срби у једној држави", а она би била проширена Србија до могућих граница еничке присутности.

Наиме, само тим путем било је могуће прагматично ширити *Србијанство* на просторе етничке преобладајућности и присутности Срба, чинећи тиме Србију пијемонтом српства на територијама Србије, Босне и Херцеговине, дијела Хрватске, Јужне Угарске (Војводине) источних дјелова Бугарске, Македоније, сјеверне Албаније и Црне Горе.

У наметању етнонимских особина становништву Србије, које је несумњиво српско у етничком а србијанско у државном смислу, становништву на свим поменутих историјским и географским просторима, примјеном "Начертанија" наметана су етноконфесионална, културно-језичка и национално-политичка правила по којима се живјело у границама кнежевине - краљевине Србије.

На тај начин се *Србијанско Српство* оваплотило у идеологију асимилирања поменутих покрајина и црногорске државе која је тиме постала истинска сметња од проглашења књажевства и Начертанијем задатом циљу да се поступним ширењем граница Србије овлада читавим српским простором те да се идејом србијанства оствари задати програмски циљ "сви у једној држави".

IV

До настанка краљевине СХС, Србијанство као национално-политичка идеологија Краљевине Србије у служби Српства, дефинитивно се наметнуло у србизирању поменутих покрајина потискивањем, односно локализовањем етнонима: Црногорац, Босанац, Херцеговац и Македонац, свдећи тамошње ставновништво на дио српског етничког и националног корпуса.

Са тако обезбијеђеном преминацијом, у националном и конфесионалном погледу, конструктори новонастале Краљевине СХС прокламовали су, опет из прагматичних разлога, тзв. троплемени народ којег чине Срби, Хрвати и Словенци. При томе се полазило од чињенице да су Хрвати и Словенци знатно слабији и у етничком и у конфесионалном, па сходно томе и у политичком погледу. Тако, у етноконфесионалном погледу, српско православље је, идеологизовано у виду Светосавља,

доминирало и држало под контролом Муслимане кроз њихову етничку везаност за словенску - српску прошлост, све у циљу сузбијања увијек ангажоване католичке цркве која је тежила конкордатском уређењу међуконфесионалних односа.

Оваквим настојањем нестала Краљевина Србија васкрсавала је кроз институције краљевине СХС на етничком, конфесионалном и уставном плану у мјери да се све чешће говорило о Југославији као проширеној Србији, односно "Србославији". Ваља се при оваквим исказима подсетити да због учинка Пијемонта у уједињењу Италије Италијани нијесу постали Пијемонтези, као ни због Пруске у уједињењу њемачког народа Њемци нијесу постали Пруси, па према томе ни због улоге Србије у стварању Краљевине Југославије није требало стварати Србославију. Стиче се утисак да по начину стварања Краљевине СХС (Југославије), уз стриктно свођење Црне Горе и Црногораца на дио српског националног корпуса, српска елита ишла је у компромис са првацима хрватског и словеначког народа, са процјеном врло извјесне перспективе у којој ће новонастала држава поступно добијати не превасходно српско већ србијанско обиљежје.

V

А сада да укратко видимо какво је црногорско искуство са употребом и злоупотребом Српства и Србијанства, односно у чему је суштина црногорског српства и црногорства.

Црногорство се појавило почетком 80-их година XIX вијека као реакција на србијанско српство које је полазило од визија Начертанија да сав војни и политички напор Црне Горе у мисији ослобађања сродних сународника у Османској и Хабзбушкој монархији сведе на србијанско схватање црногорства као националне и Црне Горе као државне идеологије која стоји на путу политичкој и државној идеји Србије у остваривању уједињења српства.

Заправо, препознатљива ослободилачка мисија Црне Горе на просторе тзв. јужног српства као и на западним странама, било да се радило о православцима, католицима или мухамеданцима, нарушавала је политичке, националне и државне амбиције српске елите која од 1882. благонаклон став Беча према Краљевини Србији користи за ангажовано припремање плана ширења државних граница на југ.

Мукотрпним прикључењем територија добијених на основу одлука Берлинског конгреса, црногорска влада је своје политичке амбиције у ослободилачкој мисији усмјерила према сународницима у окружењу - Боки Которској, Санџаку, Метохији и Сјеверној Албанији.

Свакако није било политички опортуно и нелогично да оваквим одређењем црногорски суверен Никола I Петровић назначи српском краљу и "брату" Александру Обреновићу за што се припрема и чега ће се, у заједничком ослободилачком програму, Црна Гора придржавати.

У порукама упућеним краљу и влади у Београду истицао је књаз Никола: Хрвајмо заједно за ослобађање сународника, сакупимо их под кров заједничке државе, учинимо оно што су остварили Италијани и Њемци и у недрима "мајке Југославије" одрецимо се уклетости која сваку династију, као зла коб, прати.

У својим политичким, националним и надасве државничким визијама није црногорски суверен, са харизматичним престижом оствареним вођењем Црне Горе у "вељем рату" 1876-1878. и у годинама мира, био без оправданог разлога поборник ослободилачког српства, са нескривеном амбицијом да га предводи.

Гдје се у том политичком лавиринту интереса србијанског и црногорског пресецања преварио, гдје је сопствене амбиције претпоставио ђудљивој политичкој стварности и није ли се прекасно сјетио црногорства у већ одмаклој примјени начела народности и зашто је као искусни државник превидио утицај идеолошког србијанства које Начертанијем ламентира над судбином Душановог царства и притом ломи, руши и пропагандно своди црногорство на дио српства додијељујући му најнесрећнији назив - сепаратизам, теме су на које досадашња црногорска и србијанска историографија још немају поуздан и неидеологизирани одговор.

Ипак ваља подсјетити да су текстови о црногорству на страницама "Гласа Црногорца", у Београду били дочекани као гром из ведрога неба, иако се у државној идеологији Петровића црногорство од раније могло препознати као национална идеологија.

Наиме, црногорство је доиста било присутно за све вријеме Петровића, од владике Данила до одласка с политичке сцене краља Николе, који га је широј јавности програмски учинио познатим из више разлога од којих су, свакако, најважнији оновремени захтјеви и схватања овог државника који је сопствена и искуства својих претходника преточио у политичке, националне и државне визије Црне Горе.

Може се данас, баш због обнављања политичке пропаганде, која увијек оставља нечасне трагове, размишљати и питати зашто је појава *црногорства* као националне и државне идеје произвела тако несхватљиву и грубу пропагандну реакцију у круговима политичке елите оновремене Србије и њених јавних гласила. Трагајући за ваљаним одговором на ово питање могли би смо се запитати нијесу ли тиме била доведена у питање суштинска начела добро чуваног, тада још тајног политичког програма Србије - Начертанија.

Црногорство, истини за вољу, доиста оспорава државну стратегију српске владе и дома Обреновића и Карађорђевића који, зарад сопствене визије, своде Црну Гору на историјску и географску чињеницу, а њену државност сматрају опасном у било каквом облику. Свако њено постојање у националном и у политичком погледу сматрају сепаратизмом у односу на српство.

Таквим схватањем и пропагандним операцијама црногорска државност, и средњовјековна и нововјековна, постала је страшило којим је српска политичка елита "плашила" српски народ бацајући камење на сваку црногорску препознатљивост и индивидуалност. При томе се здушно позивала на Светосавље које се укоријенило као школска слава крајем 50-их година XIX вијека с амбицијом да едукативно дјелује на придобијање црногорске младежи и одраслих за схватања и прихватања србијанског српства. Када су почетком 80-их година поменутог вијека схватили да се црногорско српство, а посебно црногорство, неће улити у србијанство, и преко њега у српство, реакција у штампи била је нагла и огољена. Штовише, и до тога невољно прихватано, црногорско ратничко и по сваку цијену ослободилачко српство, које српској елити није одговарало, у београдским политичким круговима схватано је као супротност којом Црна Гора измиче политичкој контроли у погледу остваривања националног и државног циља.

Са те основе приступило се коришћењу погубне новинске и политичке пропаганде која је разоткривала неостварене амбиције из још необнародованог националног програма познатог уском кругу србијанске елите.

У црногорско ратничко и борбено српство више се није имало повјерења јер оно не иде жељеним путем трасираним у београдским политичким круговима.

У оптужбама и кампањи између краља Милана и књаза Николе доминирају династичке амбиције. Београд користи 16 омладинаца из Црне Горе на школовању у Београду за нападе на режим књаза Николе, а у врховима политичких кругова закључује се да српски Београд више не вјерује Цетињу, упркос жртвама Црне Горе које је поднијела у борби за српство као идеју националног и вјерског ослобођења.

Српска политичка елита схватила је да Црна Гора књаза Николе Петровића не жели само и једино бити српска Спарта, да Ловћен није српски Олимп какав жели Београд, да Црногорци желе да буду Црногорци, а не србијански Срби, макар и најбољи, те да управо зато постају све непозданији Срби доводе у питање пројекат свесрпског окупљања под предводништвом Србије.

Према томе, са оглашавањем идеолога црногорства на страницама "Гласа Црногорца" поново се, са становишта србијанске пропаганде,

"смркло Српству" као у вријеме проглашења Црне Горе књажевином (1852). И тиме су, до тада вјешто прикриване намјере Београда према Цетињу, дошле у јавност и разоткриле тактизирања дворских и политичких кругова Београда у остваривању концепата србијанског и црногорског схватања српства.

Црногорско српство, надахнуто трагичним исходом средњовјековног великодржавља које је било "краљевство од прва" и "дједина" Немањића династији, од времена трагичног косовског мита постало је судбински везано за ратничко ослобађање свих Срба укључених у границе Османске и Хабзбуршке монархије као и Млетачке републике.

Култ црногорског српства израстао је и развијао се у вишевјековном отпору наметнутим околностима у вјековима превласти поменутих држава.

VI

Познат под називом "борбено српство" црногорски концепт је полазио од угроженог православља у вјерском и политичком смислу али је, исто тако, био присутан и као страх од губљења "православне душе" усљед прозелитске и екстремне католичке вјерско-политичке преминације. И док се према Османској империји, због дрске самовоље паша и везира из Скадра, Требиња, Мостара, Сарајева и Травника, водила, како народна епска пјесма каже на основу поузданих извора "борба непрестана", и према хришћански блиској Млетачкој и Аустрији, односно према њихвим провидурима у Котору и баронима и графовима у Бечу водила се, такође, борба непрестана за заштиту "вјере и имена".

Отуда сва црногорска прошлост јесте у суштини црногорска, а српска је свакако ако се објективно схвати и разумије као борбено, политичко и вјерско настојање да се сачува, очува, одбрани и ослободи оно јужнословенско становништво које је након пропсти немањићке државе, идејно и идеолошки баштинила СПЦ, прихватајући положај да у османском царству, буде оно на што је пристала и Васељенска патријаршија у Цариграду у име грчког народа, дакле, чувар привилегија и гарантованих породичних права.

Црногорска митрополија, баш због посебног положаја Црне Горе, на знатно суженом простору државе Црнојевића, у подловћенским горама, за простор Старе Црне Горе као и за све касније просторе куда се Црна Гора територијално и државно ширила, била је духовни и политички баштиник, морални покретач, државноправни светионик и увијек пресудни борбени предводник свега на што је њене прваке обавезивао општецрногорски збор - "збор све Црне Горе" .

У чему је дакле разлика, заправо заблуда и лако размрсиво клупко, којем робују и данас црногорска и србијанска политика, историјска наука и неумољиво идеолошки острашћена пропаганда, када је у питању однос политичких елита Србије и Црне Горе према феномену "српство", које и данас тумачи сходно заблудама од којих се, услед незнања или политичког ината, не жели ослободити.

Које суштински не жели схватити и прихватити у позитивном и негативном контексту.

Ко се и зашто такве прошлости боји и жели је по сваку цијену сачувати као матрицу идејних разлика похрањену и потребну једино политичким елитама и њиховим трабантима за причу о Црногорцима и Србијанцима као Србима, заводећи их и данас за Голеш планину.

Дакле, да закључим:

Црногорско српство чим је било препознато у свом правном, изворном црногорском облику, није било добродошло србијанском српству које је од Начертанија имало, и упорно стварало услове, да Србија оствари пијемонтску улогу, не само у обједињењу Срба на свим просторима присутности већ да, чинећи то, оствари пројекат обновљене српске патријаршије из 1557. ка прострима куда су се простирали њехих 40 епископија. Није дакле, Начертаније као политичка и национална визија било посљедица идеја и порука једино из плана Адама Чорторијског, прогама Фрања Заха, којег је уподобио за оновремену и будућу Србију Илија Горашанин, већ, у знатној мјери, и покушај остваривања идеја, планова и визија Српске православне цркве, која је истински баштиник, чувар и прегалац очувања Немањића традиције по византијском образцу државе и цркве.

Црногорско српство не уклапа се у таква настојања политичке и црквене елите Србије, од времена кнеза Милоша и Његоша, и залудно ће се покривати и прикривати њиховим истинским значајним ослободилачким напорима, зарад угроженог српства. Њега је у реалним догађањима било, али на жалост у политичким схватањима оно је постојало и што се србијанских политичких кругова тиче, ограничавало на давање духовног предводништва Његошу. Не знамо да ли само за његова вакта, да би, од проглашења Црне Горе књажевином у државноправном смислу, тај политички престиж Србије, био и остао питање бити и не бити Црној Гори. На тој основи настао је сав онај кобни и зли политички осмишљавани пропагандизам Обреновића и Карађорђевића против Петровића, који се завршио рушењем Црне Горе и дома Петровића 1918. Према томе, Подгоричка скупштина није ништа друго до крајњи циљ одавно нарученог плана и коначно пронађених актера за извршење плана нестанка Црне Горе као државе и Црногораца као етноса које српство не трпи.

Црна Гора је, жртвујући се по начелу - само је слободан човјек достојан великог знамења да је *човјек*, а да би био мора имати, стећи и остварити то путем државе као неопходне претпоставке, сачувала своје државно и национално биће и испунила своју историјску мисију. Црна Гора је увијек његовала своју својност и она је важила, за све њене грађане, од давнина до данас. Њена посебност сметала је само онима који су имали политичке, вјерске и идеолошке интересе према њој као простору и народу који су укључивали у своје државоуправне пројекте. Црна Гора се томе одупирала мачем и пером и, упркос многим искушењима, претрајала и опстала.